

MAGYAR NYELVŐR

140. ÉVF.

*

2016. JANUÁR–MÁRCIUS

*

1. SZÁM

Egy téves kritika rövid cáfolata a Tripartitum magyar, horvát és német nyelvű fordításának szöveghez Veres Balázs, Ivan Pergošić és August Wagner fordítása alapján

Werbőczy Hármaskönyvének (Tripartitum) magyar és horvát fordítását vizsgálva (vö. Nyomárkay 2014a; 2014b, 2014c), megleptek Jiří Polívka cseh nyelvész kategorikus kijelentései, amelyekkel a latin nyelvű magyar törvénykönyv horvát fordítója, Ivan Pergošić (Ivanuss Pergossich) több, részben egész cikkelyekre, részben csupán néhány paragrafusra terjedő fordítását egyszerűen rossznak (’rdav’) minősíti. A következőkben a Tripartitum (Pergošić fordításában: Decretom) II. rész 82. cikkely 7. paragrafusa magyar, horvát és német fordításának bemutatásával kívánom bizonyítani a „rossz” minősítés túlságos szigorúságát. Választásom azért esett erre a rövid szövegre, mivel az „Odnos Pergošićeva prevoda prema latinskom originalu” (’Pergošić fordításának a latin eredetihez való viszonya’) című fejezetben (Kadlec 1909: IX–XXVI) ez az egyik első részlet szerepel példaként a Polívka által idézett „rossz fordításra”.

Ivan Pergošić 1574-ben megjelent Tripartitum-fordítását Karel Kadlec cseh jogtörténész adta ki 1909-ben, (eredeti) kajhorvát nyelvjárásban és helyesírással Belgrádban, a Szerb Királyi Akadémia (Srpska kraljevska akademija) Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje. Spomenici na srpskom jeziku (’Dokumentumok a szerb nemzet történetéhez, nyelvéhez. Első rész. Szerb nyelvemlékek’) ötödik köteteként, Pergošić nyelvének [nyelvhasználatának, Ny. I.] Jiří Polívka által írt magyarázatával, amely két részből: Pergošić nyelvének a latin eredetihez (Kadlec 1909: IX–XVII), valamint Veres Balázs magyar fordításához való viszonyának elemzéséből és értékeléséből áll (i. m. XVIII–XXVI). Különös tekintettel arra, hogy a horvát fordító utószavában (Lectori bono) az olvasó tájékoztatásaként idézi is a fordítót, aki úgy nyilatkozik, hogy „negde ter negde najdeš Tituluše okračene, poimene v oneh posleh koterih nije bilo potrijebno s dijačkoga na slovensko preobračati, v kom sam v *nekih malih mesteh* [az én kiemelésem, Ny. I.] Veres Balasa koteri je na Ugerski jezik te Decretom pretumačil, nasledoval” (’majd találsz itt [ti. az olvasó] rövidített titulusokat, amelyeket szükségtelen volt deákról szlávra fordítani, és amelyekben **néhány rövidebb helyen** követtem Veres Balázst, aki a Decretomot magyarra fordította’) (Kadlec 1909: 223; Šojat, O. 1975: 60). A Pergošićra vonatkozó kitétel tehát közvetve érinti a magyar fordítást (fordítót) is, hiszen Pergošić elsősorban azokon a helyeken rövidített vagy hagyott el kisebb szakaszokat, amelyeken a magyar fordító ugyanezt tette.

A vonatkozó magyar nyelvű szakirodalomról előszavában – Kadlec bevezetését követően – Polívka rövid jogtörténeti (és részben nyelvi) áttekintést is ad (Kadlec 1909: V–VIII). Így említi – egyebek mellett – Timon Ákos Magyar alkotmány- és jogtörténetét (I. 1902; II. 1903; III. 1906) és több – elsősorban természetesen jogtörténeti témájú – közleményt (VI–VII). Kadlec nem ért egyet Szende Pál értékelésével, amely szerint a Tripartitum olyan mű volt, amely biztosította a nemesség privilegizált helyzetét, a paraszti világot pedig a nincstelenség állapotába helyezte, illetve hagyta (Szende Pál szövege Kadlectól való értelmezésének magyarra fordítása; megnevezett forrás a Huszadik Század VIII. évf. 10. száma). Kadlec megállapítja, hogy a „Tripartitum je bio delo svoga doba. Plemić koji ga je napisao, nije se mogao lako otresti tadanjih nazora i zato je izložio ugarsko zemaljsko pravo, kako je to dopuštala sfera, u kojoj je odrastao i živeo”. (‘A Tripartitum korának műve. Az a nemes, aki írta, nem tudott egykönnyen elszakadni a korabeli általános felfogástól és nézetektől, ezért dolgozta fel a magyar jogot úgy, ahogy azt az a szellem megengedte, amelyben felnőtt és élt.’) A horvát fordításnak a latin eredetihez való viszonyáról Polívka elsősorban azt állapítja meg, hogy az számos helyen „elég szabadon adja vissza a latin szöveget, [...] van, amit kihagy, van, amit rövidít, sok mindent szabadon fordít [...] más helyeken viszont hozzáad a latin eredetihez”, majd hozzáteszi, hogy „mindezekon kívül néhány helyet úgyetlenül, sőt, mint említettük, hibásan, rosszul (‘rdavo’) fordít”.

A következőkben egy ilyen, Polívka által rossz fordításnak minősített rövid szöveget kívánok bemutatni (amint a bevezetőben is említettem); későbbi terveim között azonban szerepel annak a történészeink képviselte álláspontnak részletesebb nyelvi igazolása is, hogy tudniillik a fordításokban döntő alapelv az érthetőség, az átlagember szellemi képességéhez, az egyszerű jogi történések, illetve kérdések ennek megfelelő megítéléshez való alkalmazkodás, illetve jogi kérdésekben való eligazodás volt, ezért rövidítették az eredeti szöveget (amely csupán a társadalom művelt rétegéhez volt hivatott szólni), nem pedig ezért, mert nem értették. A rövidítéseknek, azaz egyes részek kihagyásának a közérthetőségre való törekvés jegyében (vö. egyebek mellett Péter 2012) számos területen nyelvi, elsősorban terminológiai és grammatikai okai is voltak: a tömör latin grammatikai szerkezetek, a magyar és horvát terminológia latinhoz viszonyított hiányosságai, mindezek mellett pedig a már említett egyszerűsítésre, közérthetőségre való törekvés, amely legtöbb esetben meg is magyarázza a fordítók eljárását. Félreértésre, hibás fordításra azonban az általam eddig áttanulmányozott cikkekben nem akadtam, és ennek meggyőző illusztrálására szolgál az említett rövid szövegrészlet, amelyet Polívka a „rossz fordítás” egyik kirívó példaként mutat be. Mintegy ellenőrzésként az említett rövid szövegek megítéléséhez August Wagner 1599-ben napvilágot látott német fordításának megfelelő részletét is közlöm.

Az egybevetés alapja (mint előző tanulmányaimban is) a Tripartitum Kadlec-féle betűhív kiadása, valamint Veres Balázs első, 1565-ben megjelent munkája. A latin szöveg forrása a Tripartitum Csiky Kálmán szerkesztésében és magyarra fordításában (szerintem inkább értelmezésében) 1894-ben megjelent kétnyelvű

kiadásának 1990. évi utánnomása. A megfelelő német nyelvű részlet August Wagner 1599-ben Bécsben megjelent fordításából való, amelynek egy példányát az Egyetemi Könyvtár őrzi. Mind a négy szövegrészletet mai helyesírással közlöm:

A Tripartitum II. része 82. cikkelyének témája: „Quod causarum condensio duobus modis fieri solet” (‘Hogy a pörök leszállítása kétféle módon szokott történni’).

Omnis enim causa et litis motio, ratione actuum potentiariorum facta et inchoata, et ex consequenti actio atque acquisitio in ea declarata, per in causam attractum aut affirmatur aut negatur. Si affirmatur: ut ratio quoque suae affirmationis assignetur, necesse est; nam aliter affirmans vel reus ipse mox in causa succumberet.

Mert minden per és pernek indulatja, ki hatalom fejtől tétettetett, és kezdetett, és következésképpen, abban való megjelentetett kereset, az alperes által, avagy bizonyítottatik, avagy kedeg tagadtatik. Ha bizonyítottatik, tehát szükség, hogy az ő bizonyításának oka előhozattassék. Mert ezen kívül, az alperes az perben azontól megfogyatkoznék.

Jer vsaka pernja i pernje pozdignenje ili početje, koteraje za silu početa, i nanom meste nasleduvanim zakonom u takovoj pernji izveščeno iskanje dolnji peruš ili valuje ili zataji. Ako valuje ono činjenje, potrebno je da se njegovoga valovanja zrok napred prinese. Jer bi zvuna toga dolnji peruš v pernji nanom meste zmienkal.

Denn eine jede causa und Rechtfertigung, welche wegen zugeführter Gewalttat sich erhaben und folgend die darin erklärte und gesetzte Klag von Anforderung durch den Beklagten entweder gestanden oder verneint wird. Wenn sie bestanden, wird, ist von nöten, daß auch die Ursach warum er solches bestanden, angezeigt werde. Dann sonsten würde der Beklagte, der es ohne Ursache bestanden, also bald der Sachen verlustigt.

Az első jogi szak kifejezés a *causa et litis motio* (‘per és perindítás’), amelyet a rendelkezésre álló szókinccsel mindhárom fordítás érthetően ad vissza. A latin kifejezés pontos fordítása: *az ügy és a per (peres ügy) megindítása*. Veres Baláznál: *minden per és pernek indulatja*; szó szerint egyezik vele a horvát szöveg: *vsaka pernja i pernje pozdignenje*; a német szöveg megtartja a *causát*, de a *Rechtfertigung* a jogi eljárás célját is magában foglalja, tudniillik a gyanú igazságos tisztázását.

A horvát *pernje* a *pr̃ēti* ‘vitatkozik, veszekedik’ igéből képzett főnév. Ezt az igét a magyar *-l* honosító képzővel vette át: *pr̃ēti* → *perel* (Hadr.Ung.El), majd ebből elvonással keletkezett a *per*; amelyet – ügy látszik – a horvát *-nje* képzővel ellátva visszakölcsönzött. A *pernje* szó tehát (a ném. *Rechtfertigung* terminushoz hasonlóan magát a peres eljárást jelenti). Érdekes, hogy a szerbhorvát nyelv magyar elemeit feldolgozó munkájában Hadrovics László a *pernja* szót nem említi, noha úgy tűnik, ez a horvát (szak)szó is ebbe a családba (*peres*, *felperes*, *alperes*) tartozik. A horvátban magyar tükörfordítások mutatják a szó „karrierjét”: *felperes* → *gornji peruš*, *alperes* → *dolnji peruš*.

A latin szöveg következő mondata a megindított (megindítandó) per jellemzőit: eredetét (kezdetét), a vele szemben támasztott eljárásjogi követelményeket, valamint az alperesnek az ügyhöz való hozzáállását, állásfoglalási lehetőségeit és ezek következményeit ismerteti. A perindítás a „hatalmaskodók” (*potentiarii*) cselekedetei idézik elő. Az alapszó (*potentia*) jelentése Jambrešić négynyelvű szótárában (Lex.lat.1732) Vermögen, Ansehen, Macht, Gewalt; hatalom, tehetség, erő; a plenipotetia Vollkommenheit, vollkommene Macht, a plenipotentarius pedig Mandatarius, Legatus.

Tehát a *ratione actuum potentialiorum facta et inchoata*, azaz a perindítás okát ’hatalmaskodók cselekedetei’ képezik. Veres Balázsnál: *a hatalom felől tétetett és kezdetett*; Pergošićnál: *za silu početa*. A latin szövegben a folytatás participiumokkal: *et ex consequenti actio atque acquisitio in ea declarata* – és következésképpen a vád és a kereset deklaráltaik benne. A *potentarius* jelentése így ’hatalmaskodó, (esetleg) hatalommal való (vissza)élő’ (*hatalmaskodás – dominatus, vis, tyrannis; herrschaft, gewalt* – OklSz.). A német fordítás pontosabb, mivel okként csupán erőszakos tettet jelöl meg: *wegen zugeführter Gewalttat*.

A latin participiumokat Veres Balázs szintén szenvedő szerkezetekkel fordítja: *a hatalom felől tétetett és kezdetett és következőképpen, abban való megjelentetett kereset...*; Pergošić egyszerűsít, de a *kotera je za silu početa* kifejezés teljesen nem adja vissza a Veres Balázs által már amúgy is rövidített fordítást; jelentése: ’erőszak által kezdett, kezdeményezett’, amely a rövid tagmondatot kapcsolja az alperes választási lehetőségeinek ismertetéséhez. A *nanom meste nasleduvanim zakonom* ’azon a helyen (abban a helységben) szokásos törvény szerint’ – Pergošić magyarázó betoldása.

A latin szöveg második része az alperesre vonatkozik, a megindított perben tartalmazottak *a felperes által vagy megerősítettnek vagy tagadtnak* – ...in ea [ti. causa] ...*declarata, per in causam attractum aut affirmatur aut negatur*. Veres Balázs megtartja a szenvedő igealakokat: *az alperes által vagy bizonyítatik, avagy kedeg (= pedig) tagadatik*. Pergošić cselekvő igealakokat használ: *u [...] nazveščeno iskanje dolnji peruš ili valuje ili zataji* (’a kihirdetett keresetet az alperes vagy beismeri vagy titkolja [ti. tagadja]’). Figyelemre méltó a *valovati* ’bevall, elismer’, amely a fordításban többször is előfordul. Az ige a magy. *vall -ovati* honosító képzővel átvett és meghonosodott alakja (HadrUngEl). A latin szövegben *affirmót* olvasunk, amely Jambrešić szótárában ’potvrđujem; megerősítem’ jelentésben szerepel. *Si affirmatur: ut ratio quoque suae affirmationis assignetur, necesse est... ha bevallja (ha megerősítetik), szükséges, hogy megerősítése okát bevallja (kijelölje)*. Mind a magyar, mind a horvát fordítás pontos: ...*tehát szükség, hogy az ő bizonyításának* [ti. elismerésének, bevallásának] *oka előhozattassék* – Pergošićnál: *potrebno je da se svoga valovanja zrok napred prinese* (érdekes az *előhozattassék – napred prinese*; a *napred* adverbium igekötőként való használatához vö. HadrSchr u Sp). A magyar *előhozattassék*-ot fordítja le elemről elemre, holott a tartalom szempontjából elegendő lett volna az igekötő nélküli *prinese* (Jambrešićnél *adfero – hierzutrage; idehozom, előhozom*, vö. HadrUngEl). A latin és a magyar szenvedő igealakot Pergošić visszaható alakkal fordítja. Ha ez nem történik meg, akkor *affirmans vel reus ipse mox in causa succumberet* – ...*mert*

ezen kívül az alperes az perben azontól megfogyatkoznék – jer bi zvuna toga dolnji peruš v pernji nanom meste zmijenkal. A succumberet íge Jambrešićnál 'mich unterlege, unterliege, erliege; alája heveredem, valami alatt eldülök, elesek'; jogi jelentése: 'qui litem amittit, vesztes a perben'.

Érdekes a német fordító néhány megoldása; például nem fordítja le a *ratione actuum potentiariorum* részt, hanem a feltételezett bűncselekmény okát konkrétan (mint fentebb említettem) megadja: *wegen zugeführter Gewalttat*, ami lényegesen egyértelműbb, mint a magyar és a horvát fordítás szövege.

A rövid szövegrészlet fordításai azt mutatják, hogy mind Veres Balázs, mind Ivan Pergošić félreérthetetlenül és a fennálló igényeknek megfelelően, tehát közérthetően fordított. Polívka megállapítása – legalábbis ennek a rövid szövegnek az alapján – nem áll meg. Külön feladat még néhány inkriminált szövegrész fordításának a bemutatása a megfelelő német fordítással részletesebben egybevetve.

SZAKIRODALOM

- HadrSchuSp = Hadrovics László 1974. *Schrifttum und Sprache des burgenländischen Kroaten im 18. und 19-ten Jahrhundert*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HadrUngEl = Hadrovics László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kadlec, Karlo 1909. *Stefana Verbecija Tripartitum* (Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae). Slovenski prevod Ivana Pergošića iz godine 1574. Izdao D-r Karlo Kadlec s objašnjenjem jezika D-ra Đ. Polívke. 4-to izdanje Zadužbine D-ra Krstića. U Beogradu. Štampano u štampariji Politike u Pragu Lexlat = Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples... Ab Andrea Jambressich... Zagrabiae, 1742.
- Nyomárkay István 2014a. Madarski i hrvatski prijevod Verbecijeva Tripartituma. *Kroatologija*, godište 5, broj 1, str. 1–143, Zagreb, 7–23.
- Nyomárkay István 2014b. Werbőczy István Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása I. *Magyar Nyelvőr* 138: 257–71.
- Nyomárkay István 2014c. Werbőczy István Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása II. *Magyar Nyelvőr* 138: 369–80.
- Nyomárkay István 2015. Közérthetőségre való törekvés a Tripartitum magyar és horvát fordításában. *Magyar Nyelvőr* 139: 129–44.
- Péter Katalin 2012. Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi Szemle* 3: 421–40.
- Šojat, Olga 1975. Četiri stoljeća od prve sačuvane publikacije hrvatskokajkavske književnosti. In: *Kaj*. Godina VIII. Broj 9–10, 65–73.
- Verbecija, Stefan 1909. *Tripartitum* (Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae). Slovenski prevod Ivana Pergošića iz godine 1574. Izdao D-r Karlo Kadlec s objašnjenjem jezika D-ra Đ. Polívke. 4-to izdanje Zadužbine D-ra Krstića. U Beogradu. Štampano u štampariji Politike u Pragu.

Nyomárkay István
akadémikus,
professor emeritus
ELTE BTK

SUMMARY

*Nyomárkay, István***The brief refutation of an unfounded criticism**

This paper analyses the Hungarian and Croatian translations of a short excerpt from Werbőczy's Tripartitum. The apropos is the fact that J. Polívka had claimed, in an 1909 edition of Tripartitum edited by the Czech legal historian Karel Kadlec, that several extant Croatian translations (and indirectly, Hungarian translations) of the text were erroneous. The comparison of the translations with the original text of the excerpt at hand shows that the translations are not wrong. Rather, both the Hungarian and the Croatian translators, just like the German translator, produced an abridged text for the sake of better intelligibility, so that it can be understood by non-professional readers obviously unfamiliar with legal terminology.

Keywords: Polívka, Pergošić, Balázs Veres, accuracy of translation